

Дегтярьова В.Р.
Комунальний заклад
Харківський ліцей №24 імені І. Н. Питікова
Харківської міської ради
Харків, Україна

ДІАГНОСТИКА ОБДАРОВАНOSTІ ДИТИНИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Проблема діагностики обдарованості традиційно розглядається на двох рівнях: теоретичному та методичному (психометричному). Такий підхід міцно закріпився і в педагогічній практиці. Перший рівень – теоретичний – передбачає розробку концепції обдарованості, визначення критеріїв і характеристик, за якими можна віднести дитину до категорії обдарованих. Другий рівень – методичний – зосереджується на створенні діагностичних методик, що дозволяють виявити обдарованість відповідно до прийнятої концепції [9, с. 77].

На перший погляд, така двоступенева модель здається логічною та достатньо обґрунтованою. Однак масова педагогічна практика свідчить про її певні обмеження. Проблема має ще один, не менш важливий аспект, який безпосередньо впливає на ефективність діагностики. Дослідження показують, що одна й та сама дитина може демонструвати різні результати за однаковою діагностичною методикою, якщо змінюються умови тестування. Традиційно це пояснюють або недосконалістю самої концепції обдарованості, або недостатньою надійністю та валідністю діагностичних методів. Втім, причина часто криється у недостатній організаційно-педагогічній підготовці процесу тестування. Саме тому проблема діагностики обдарованості має розглядатися ще й на третьому рівні – умовно його можна назвати «організаційно-педагогічним».

Виявлення обдарованості – це динамічний, довготривалий процес, який потребує комплексного аналізу розвитку конкретної дитини. Одноразові тестові процедури, спрямовані на оцінку рівня інтелекту, пам'яті чи креативності, не дають об'єктивного результату. Натомість варто впроваджувати систему поступового, етапного відбору обдарованих дітей із подальшим супроводом їхнього розвитку. Головне завдання такого підходу – мінімізувати ризик помилкової оцінки здібностей учня, як у бік їх перебільшення, так і в бік недооцінювання. Високі результати в тестах на інтелект можуть бути лише свідченням високого рівня соціалізації та навченості, але не завжди означають наявність справжньої інтелектуальної обдарованості. Водночас низькі показники креативності можуть пояснюватися індивідуальними особливостями мислення дитини, а не відсутністю творчих здібностей [1, с. 37].

Окрім цього, діагностика обдарованості має важливий морально-етичний вимір. Важливо уникати категоричних висновків щодо здібностей дитини на ранніх етапах розвитку, оскільки це може штучно обмежити її потенціал або ж сформувати надмірні очікування з боку батьків і вчителів. Виявлення

обдарованих дітей не повинно перетворюватися на «полювання» за талантами, а має бути частиною цілісної системи підтримки та розвитку здібностей кожної дитини.

Цілі роботи у цьому напрямі слід пов'язувати із завданнями навчання, виховання, психолого-педагогічної підтримки обдарованих дітей – загалом, із забезпеченням умов розкриття, розвитку їх здібностей. Саме такий акцент має робитися у змісті та організації роботи з виявлення ознак обдарованості.

Робота з виявлення ознак обдарованості має поєднувати у собі дві протилежні характеристики: охоплення наскільки можна більшої частини дітей («масовість») і індивідуальну орієнтацію («конкретність»). Насправді не можна у системі освіти створити ефективне «сито», що дозволяє швидко і надійно диференціювати всіх учнів на обдарованих і звичайних [3, с. 7]. Як і в багатьох інших значущих для людства питаннях, у цій сфері не винайдено простого універсального рецепту. Робота з виявлення обдарованості передбачає аналіз розвитку кожної конкретної дитини і повинна мати комплексний характер. Комплексність проявляється в наступних аспектах: у способах та процедурах діагностики, у предметі діагностики, у залученні різних експертів, у тривалості діагностики.

У першому випадку діяльність із виявлення обдарованих дітей основну увагу слід приділяти не відбору, а розвитку. Методи та процедури діагностики розвитку орієнтовані не тільки (не стільки) на фіксацію актуальної ситуації розвитку дитини, але на виявлення динаміки розвитку, факторів, що зумовлюють позитивні тенденції розвитку, та факторів, що є перепорою для нього. Діагностика обдарованості має носити прогностичний характер. Термінами обдаровані учні позначають дітей з ознаками сприятливих передумов розвитку здібностей надалі. Всі ці показники мають значення лише чогось попереднього. Особливості, що проявилися зараз, можуть не отримати очікуваного розвитку, залишитися нереалізованими. У цьому сенсі діагностика обдарованості постає як прогноз розвитку таланту дитини. З позицій діагностики розвитку прогноз має будуватися як побудова моделі природного розвитку, але оформлятися у проект розвитку, тобто, розкривати умови, які мають бути створені в освітньому середовищі для оптимального розвитку здібностей. Виявлення та опис цих умов психологом має дозволяти педагогам конструювати їх на практиці [5, с. 36]. Для виявлення обдарованості важливо залучати дитину до форм активності, які відповідають її нахилам та інтересам. У ранньому віці бажано включення до ігрових ситуацій. Доцільно використовувати методи оцінки реальних дій дитини у реальних ситуаціях: аналіз результатів діяльності, досягнень у предметних олімпіадах, конкурсах; спостереження; експертні оцінки педагогів, спеціалістів тощо. У будь якому разі слід намагатися уникати штучного, формального характеру діагностики.

Успішність виявлення обдарованих дітей залежить від процедури тестування, емоційного стану піддослідних. Виходячи з цього, можна сформулювати такі рекомендації щодо психометричних методик у роботі з обдарованими дітьми: застосовувати не «для» і не «до» ухвалення рішення про

міру обдарованості дитини, а після процедури її ідентифікації як обдарованої для з'ясування своєрідності особистісних якостей та організації адекватного індивідуального супроводу; використовувати для відстеження динаміки конкретних показників психічного розвитку; описувати індивідуальну своєрідність психічної діяльності дитини з погляду виразності окремих здібностей та якостей. Хоча обдарованість тісно пов'язана з рівнем розвитку здібностей, її не можна ототожнювати зі ступенем розвитку однієї або декількох здібностей. Наприклад, неприпустимо розглядати інтелектуальну обдарованість в ізоляції від пізнавальних потреб, емоційної включеності, здатності до регуляції своїх дій. Крім того, прояви та розвиток обдарованості нерозривно пов'язані з розвитком психофізіологічної, волювої та інших сфер психіки людини [8, с. 33].

Відбір методик повинен здійснюватися відповідно до прогнозованого виду обдарованості та індивідуальності дитини. Повинна забезпечуватись різноманітність використовуваних методів та методик діагностики, професійне зіставлення отриманих результатів. Слід охопити увагою різні сторони поведінки та діяльності дитини, що дозволить використовувати різні джерела інформації та охопити широкий спектр її здібностей. Робота з виявлення обдарованих дітей не може бути монополією будь-якого одного фахівця – психолога, педагога тощо. Необхідно залучити до неї різних фахівців, забезпечити їхню конструктивну взаємодію, скласти цілісне уявлення про здібності дитини.

Важливим моментом виявлення ознак обдарованості є своєчасність. Раннє виявлення проявів обдарованості дозволить організувати роботу з підтримки та розвитку здібностей дитини. Робота з виявлення обдарованих дітей має починатися якомога раніше. Однак, якщо цього не було зроблено, то це можна зробити в початковій школі. Існує такий феномен, як «прихована обдарованість» [2, с. 19]. Але здібності, що сплять, можуть бути збуджені при успішному індивідуальному підході, за найсприятливіших обставин. Можливий варіант генетичної зумовленості такого розвитку. Нарешті, розвиток здібностей, творчі прояви величезною мірою залежать від рис характеру тощо.

Виявлення обдарованих дітей – копітка робота, яка не може бути зведена до одномоментного відбору. Важливою вимогою є забезпечення тривалості роботи з виявлення ознак обдарованості, спостереження за дитиною у різних умовах та ситуаціях. Таким чином, робота з виявлення обдарованих дітей не повинна бути зосереджена навколо певної вікової групи. Вона повинна починатися ще у дошкільному віці, та продовжуватися після завершення початкового півня, у середній та старшій школі та навіть після закінчення школи. По суті, має бути забезпечений постійний моніторинг.

Результатом роботи з виявлення обдарованих дітей не повинно стати навішування ярликів «обдарована дитина», «звичайна» у зв'язку з можливістю допущення помилки, через зазначений вище прогностичний характер діагностики, через небезпеку нанесення психологічної травми дитині. Результати педагогічної та психологічної діагностики повинні містити такі

позиції: 1) актуальний рівень розвитку дитини; 2) особливості конкретних проявів обдарованості у різних видах діяльності; 3) потенційні можливості дитини; 4) індивідуальні особливості навчальної діяльності, спілкування [10, с. 56].

Для визначення обдарованості дітей молодшого шкільного віку використовується багатовимірне обстеження. Оцінці піддається інтелект, креативність, і навіть рівень особистісного розвитку. Одним із прикладів такого рішення є «резервуарна модель» Дж. Гауена. З багатьох оціночних процедур, зокрема групового тестування, рекомендацій класного керівника, вихователя, окреслюється коло кандидатів. Дитина має показати високі результати у будь-яких трьох (з чотирьох можливих) видах оцінки, або набрати певну суму балів за шкалою Станфорд-Біне. Зазначимо, що таке діагностичне обстеження є ненадійним. Тож у сучасній педагогічній практиці застосовують і інші методики визначення обдарованості [6, с. 48]. Американськими вченими Дж. Рензулі, С. Рейсом, Л. Смітом запропоновано «принцип турнікету». Ідентифікація обдарованих дітей має здійснюватися не як одноразовий акт, а як тривалий і систематичний процес, що включає довготривале спостереження за розвитком дитини. Така модель не передбачає жорсткого відбору, а орієнтована на роботу в умовах масової школи. Учні залучаються до спеціальних програм, що формуються за інтересами, здібностями та індивідуальними стилями діяльності. Протягом навчального року можливий їхній перехід між групами відповідно до досягнень. Важливим аспектом цієї моделі є акцентування уваги не на недоліках, а на сильних сторонах кожного учня. У процесі спостережень накопичується інформація, що оформлюється у персоналізоване досьє – так званий «портфель даних про учня» [7, с. 40].

Цікавою є також іллінойська модель діагностики обдарованості, яка орієнтована на дітей віком 3-5 років, що демонструють випереджаючий інтелектуальний розвиток. Вона реалізується через три основні етапи: пошук, оцінку та відбір. Батьків завчасно інформують про можливість залучення їхньої дитини до спеціальних навчальних груп, після чого проводиться детальне тестування. Збір інформації здійснюється з двох незалежних джерел: від батьків через спеціальні анкети та від фахівців (психологів) шляхом діагностичних тестів. Відбір учасників програми має подвійну мету: з одного боку, забезпечити участь дітей, що найбільш відповідають критеріям програми, а з іншого – гарантувати представництво різних соціально-економічних та етнічних груп. Система відбору ґрунтується на стандартизованих критеріях: для участі необхідно, щоб результати тестування перевищували стандартне відхилення у 2 рази за одним тестом або в 1,5 рази – за двома тестами. Для дітей із малозабезпечених сімей цей поріг знижений до 1 стандартного відхилення за двома показниками. Остаточне рішення щодо зарахування приймає рада освітян. Ті, хто відповідають критеріям, але не потрапляють до основного складу, заносяться до резервного списку та можуть бути прийняті пізніше [1, с. 63].

Окрім цього, у сучасній науці прийнято диференціювати обдарованість за окремими категоріями: психомоторна, інтелектуальна, академічна, соціальна, творча та духовна.

- **Психомоторна обдарованість** пов'язана зі швидкістю, точністю й координацією рухів. Вона діагностується за допомогою тестів, що оцінюють перцептивно-рухові характеристики: темп, ритм, координацію, швидкість реакцій.
- **Інтелектуальна обдарованість** визначається високими когнітивними здібностями, які зазвичай вимірюються тестами рівня IQ.
- **Академічна обдарованість** виявляється через успішність у навчальних дисциплінах і оцінюється стандартизованими тестами досягнень.
- **Соціальна обдарованість** проявляється у високому рівні комунікативних навичок, лідерських якостей і соціальної компетенції. Для її оцінки використовують відповідні методики, зокрема шкали соціальної зрілості та компетентності.
- **Творча обдарованість** визначається через рівень креативності, що може розглядатися як процес, продукт, здібність чи особистісна риса. Для кожного з цих аспектів застосовуються окремі методи діагностики [4, с. 35-36].
- **Духовна обдарованість** характеризується моральною зрілістю, альтруїзмом і прагненням до високих етичних стандартів. Цей напрям ще недостатньо досліджений, але є окремі спроби розробити методики оцінки морального розвитку особистості.

На рівні освітнього середовища діагностування обдарованості проводиться з метою створення відповідних умов для навчання й розвитку таких дітей. Це дозволяє коригувати освітні програми, пропонувати ефективніші методи навчання та виховання, а також забезпечувати соціальний супровід і захист обдарованих учнів.

Проблема ідентифікації та розвитку обдарованості є однією з ключових у сучасній педагогіці та психології. На основі аналізу сучасних підходів до виявлення обдарованих дітей можна зробити кілька важливих висновків.

1. Необхідність довготривалого та системного підходу до діагностики обдарованості

Процес ідентифікації обдарованих дітей не може бути одноразовою процедурою, що базується лише на результатах окремого тестування. Як показують сучасні моделі, зокрема, іллінойська система та концепція індивідуального «портфеля даних про учня», успішне виявлення потенціалу дитини вимагає тривалого спостереження, аналізу динаміки її розвитку та комплексного використання різних методик. Такий підхід дозволяє мінімізувати ймовірність помилкової оцінки та більш точно визначити індивідуальні особливості дитини.

2. Важливість інклюзивного підходу в роботі з обдарованими дітьми
Обдарованість не є привілеєм окремих соціальних груп, а може виявлятися у дітей незалежно від їхнього соціально-економічного статусу чи культурного

походження. Тому одним із ключових аспектів сучасних методик відбору є забезпечення рівного доступу всіх дітей до освітніх програм, що спрямовані на підтримку обдарованості. Як демонструє іллінойська модель, для дітей із малозабезпечених родин можуть бути передбачені адаптовані критерії відбору, що компенсують потенційні несприятливі умови розвитку та дозволяють обдарованій дитині реалізувати свій потенціал.

3. Різноманітність форм прояву обдарованості та необхідність міждисциплінарного підходу

Сучасні дослідження підтверджують, що обдарованість є багатогранним явищем і може проявлятися в різних формах: інтелектуальній, академічній, соціальній, психомоторній, творчій і духовній. Це означає, що процес діагностики має враховувати не лише класичні тести на IQ або досягнення у навчанні, а й широкий спектр методик, включаючи спостереження, соціально-психологічні тести, оцінку рівня творчості та морального розвитку. Такий підхід вимагає тісної співпраці між педагогами, психологами, соціальними працівниками та батьками, що робить процес ідентифікації міждисциплінарним.

4. Специфіка педагогічної підтримки обдарованих дітей
Розвиток обдарованості потребує спеціальних освітніх умов, що мають бути адаптовані до індивідуальних особливостей дітей. Це включає диференційоване навчання, розширення навчальних програм, впровадження творчих проєктів і дослідницької діяльності. Важливим фактором є також психологічна підтримка, оскільки обдаровані діти можуть стикатися з труднощами в соціалізації, проблемами самооцінки та перфекціонізмом.

5. Використання технологій та інноваційних підходів у діагностиці та навчанні

Сучасні методи виявлення обдарованості дедалі частіше включають цифрові технології, які дозволяють здійснювати більш точне та глибоке оцінювання здібностей дітей. Використання штучного інтелекту, адаптивних тестів та онлайн-платформ допомагає створювати персоналізовані навчальні траєкторії для кожного учня.

Таким чином, діагностика та підтримка обдарованих дітей є складним і багатокомпонентним процесом, що вимагає комплексного підходу. Сучасні освітні моделі акцентують увагу на довготривалому спостереженні, індивідуалізації навчання, використанні міждисциплінарних методів і забезпеченні рівного доступу до програм розвитку. Подальші дослідження в цій сфері повинні бути спрямовані на удосконалення методик діагностики, впровадження новітніх технологій та розробку ефективних моделей педагогічного супроводу, що сприятимуть максимальному розкриттю потенціалу обдарованих дітей у сучасному суспільстві.

Література:

1. Антонова О. Є. Обдарованість: досвід історичного та порівняльного аналізу. Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2005. 456 с.
2. Барташнікова І., Барташніков О. Як виявити рівень розумового розвитку дитини? Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. 72 с.
3. Воронцова Е. Обдарованість: діагностика та система роботи зі здібними дітьми. Психолог. 2006. № 25/28. С. 5-26
4. Давиденко А. Поняття обдарованості дитини. Практична психологія та соціальна робота. 2013. №7. С.34-37.
5. Качур О. Робота психолога в системі пошуку та диференціації обдарованих дітей. Обдарована дитина. 2013. № 2. С. 35-41.
6. Клименюк Ю.М. Обдаровані діти, їх виявлення та діагностика. Проблеми освіти: збірник наукових праць. Вінниця-Київ, 2015. Спецвипуск. С. 46-50.
7. Кульчицька О. Методика діагностики інтелектуальної обдарованості. Обдарована дитина. 2007. №1. С. 39-42.
8. Обдаровані діти : діагностика та супровід / упоряд. Т. Червонна. К.: Шкіль ний світ, 2008. 128 с.
9. Цап В. Діагностичні методики для роботи з обдарованими дітьми. Практична психологія та соціальна робота. 2005. № 10 (79). С. 77-78
10. Щорс В. В. Як не помилитись у виявленні ранньої обдарованості дитини. Обдарована дитина. 2007. №3. С. 54-60.